

Izvorni znanstveni rad
UDK 886.2-193.09 KUNIĆ (497.5 DUBROVNIK)
Primljeno: 12.12.1995.

Marina Bricko

Filozofski fakultet, Zagreb

KUNIĆEV SKOPTIČKI EPIGRAM

U članku se razmatra povodi li se Kunić u skoptičkim epigramima za Marcijalom kao za najprirodnijim uzorom ili slijedi oblikovne postupke grčkih epigramatičara koje je dobro poznao. Pokazuje se kako Kunić, iako majstor marcijalovskog stila, u dvama aspektima napušta tehniku rimskoga prethodnika: u shvaćanju poante i u odnosu implicitnoga autora prema opisivanu objektu.

Književni je ukus Kunićeva stoljeća u epigramu cijenio prije svega onu kvalitetu što su je teoretičari, od Scaligera nadalje, opisivali pojmom *argutia*.¹ Nedostaje li mu ta vrlina, poetski sastav i ne zaslužuje naziv epigrama. Tako Portugalac Tomé Correia, autor prve novovjekovne monografije o toj književnoj vrsti, izjavljuje: »Forma epigrammatis, quasi anima et spiritus, est argutia: sine qua iacet et languet (...) Si vero epigramma argutia caret, epigramma non est (...)«.² A epigramatska se *argutia* prije svega očituje u paradoksalnom, agresivnom, duhovitom obratu na kraju, koji epigram u znatnoj mjeri približava vicu. Poput škorpiona, kaže se u jednoj kasnorenesansnoj poetici, i epigram na repu mora imati bodlju - metaforički *acumen*.³ Idealni epigram, dakle, ima »marcijalovsku« strukturu - onu koju je Marcijal dotjerao do savršenstva, a Lessing i izrijeком proglasio normom.⁴

1 Poglavlje Scaligerove *Poetike* u kojem se raspravlja o epigramu postalo je mjerodavnim za cjelokupnu teoriju epigrama. Kratkoća i poanta pojavljuju se već i u Minturnovoj definiciji epigrama, no presudnu je ulogu odigrao Scaligerov utjecaj: *brevitas i argutia* - koje su prema Scaligeru epigramatske *virtutes peculiare*s - postaju samorazumljivim distinktivnim obilježjima te književne vrste. Usp. A. S. Minturno, *De poeta* (Venetiis, 1559), p. 411 sqq; J. C. Scaliger, *Poetices libri septem* (Lyon, 1561), p. 170. Ovako, primjerice, epigram definira François Vavasseur u: Francisci Vavassoris *De epigrammate liber et epigrammatum libri quattuor* (Parisiis, 1678), p. 21 »Isto pacto epigramma quid est? Carmen breve et venustum aut acutum: indicans et exponens unum aliquid tantummodo: vel concludens praeterea inferendo, etiam brevis, venustius, aut acutius.« O poanti u epigramatici Kunićeva vremena usp. Therese Erb, *Die Poente in der Dichtung von Barock und Aufklärung* (Bonn, 1929).

2 *De toto eo poematis, quod epigramma dicitur, et de iis, quae ad illud pertinent, libellus*, Thoma Corraea auctore (Venetiis, 1569), p. 38. Correina rasprava zapravo i nije ništa drugo nego razrada Scaligerovih ideja.

3 Usp. Jacobi Pontani *Poeticarum Institutionum libri tres* (Ingolstadt, 1594), pp. 209 sqq.

4 Usp. poznatu raspravu: Lessing, *Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm und einige der vornehmsten Epigrammatisten, Vermischte Schriften I* (Berlin, 1771). Upravo je ta rasprava prva prekinula dvjestogodišnju tradiciju parafraziranja Scaligera i ponudila doista originalnu teoriju epigrama. Klasični epigram, vjeruje Lessing, svojom dvodijelnom strukturom replicira komunikacijsku pra-situaciju izvornoga epigrama: pobuđujući čitaočevu znatiželju, prvi dio epigrama preuzima nekadašnju funkciju nadgrobnoga spomenika ili zavjetnoga kipa (*Erwartung*), a drugi, slično natpisu koji objašnjava o kakvu se objektu radi, napetost iščekivanja razrješava poantom (*Aufschluß*). Usp. i M. Citroni, »La teoria lessinghiana dell'epigramma e le interpretazioni moderne di Marziale«, *Maia* 21 (1969), pp. 215-243.

Takvo suženo poimanje žanra, međutim, ne samo da grubo reducira svu onu pjesničku građu što se u antici smatrala epigramatskom, nego i ignorira očividnu činjenicu da je i sam Marcijal napisao priličan broj nemarcijalovskih epigrama. No, kako je grčka epigramatska tradicija sve do posljednjih desetljeća osamnaestoga stoljeća za pjesničke i čitalačke krugove humanistički obrazovane Evrope bila gotovo potpunom nepoznanicom, vezivanje književne vrste uz ime njegova najznatnijega predstavnika nije neobično.⁵

Duboko svjestan te tradicije i njezin dobar poznavalac, Rajmund je Kunić u tom pogledu jedna od rijetkih iznimaka: i njegovo nastojanje da grčki epigram približi suvremenicima barem u latinskom prijevodu i golema raznolikost njegova originalnog epigramatskog rada rječito svjedoče o Kunićevu širem i točnijem shvaćanju te antičke književne vrste koje se temelji upravo na grčkoj epigramatici, a ne na teorijskim napucima uglednih poetologa. Ako bismo među Kunićevim evropskim suvremenicima željeli pronaći autora čija su teorijska očitovanja komplementarna Kunićevoj epigramatskoj praksi, onda to nipošto nije Lessing, već Nijemac čije shvaćanje umjetnosti inače nema mnogo dodirnih točaka s Kunićevom klasicističkom estetikom: Johann Gottfried Herder. Upravo je u slabo poznatoj *Grčkoj antologiji*, a ne u popularnoj Marcijalovoj zbirci, Herder pronašao epigramatske modele za drukčiju interpretaciju, odlučno se suprotstavljajući onim trima nedodirljivim vrlinama što su ih dotadašnje teorije propisivale epigramu - *kratkoći, dražesti i poanti (brevitas, venustus, acumen)*.⁶ Iskreno oduševljenje grčkom zbirkom epigrama, a donekle i osjetljivost za etičku dimenziju književnosti, osobine su koje Herder nedvojbeno dijeli s dubrovačkim pjesnikom.⁷ No, ako ijedna epigramatska podvrsta smije polagati pravo na epitet »marcijalovski«, onda je to skoptički epigram. Stoga je zanimljivo provjeriti povodi li se Kunić u epigramima toga tipa - prije svega onima čija su izdanja naslovljena »Ludicra« ili »Satyrica« - za Marcijalom kao za najprirodnijim uzorom ili i u njima ostaje vjeran oblikovnim postupcima grčkih autora.

Na mikrostrukturalnoj razini ogleđni nam epigramatski uzorak doista otkriva Kunića kao majstora marcijalovskoga stila: prepoznamo Marcijalu osobito dragu trodijelnu strukturu, dijaloško ustrojstvo epigrama, trijadu *tvrdnja/začudeno pitanje/neočekivani odgovor*, klimaktičko gomilanje hiperbola, višekratno ponavljanje adresatova imena itd. Od Marcijala Kunić rado preuzima karakteristične sintaktičke konstrukcije, fiktivna imena adresata i »žrtava« epigrama, pa čak i čitave sintagmatske sklopove: primjerice, dok Marcijal dovikuje svojoj »knjižici« *Ohe! Jam satis est, ohe, libelle* (4.89), Kunić doslovnim citatom pokušava obuzdati neke loše pjesnike: *Ohe, jam satis est, ohe, vexare, poetae (Satyrica 123)*. Kunić, napokon, rado poseže i za Marcijalovim omiljenim epigramatskim temama ili dosjetkama; tako poznati Marcijalov dvostih:

5 Prekretnicu su označila Reiskeova izdanja dotad neobjavljenih epigrama iz *Palatinske antologije* početkom pedesetih godina 18. stoljeća. Sam Kunić, kako svjedoči njegov prijevod epigrama iz *Antologije*, nije poznavao palatinsku, već samo Planudovu zbirku.

6 U pismu Johannu Georgu Hamannu Herder priznaje: »Vielleicht ists bei mir eben auch Einseitigkeit des Geschmacks, daß ich die Spitzen des Martialischen Sinn- und Windgedichts nie habe lieben können und mich an einer simplen Viole oder Rose im griechischen Geschmack immer mehr erquickte«. Navedeno prema: E. Beutler, *Vom griechischen Epigramm im 18. Jahrhundert* (Leipzig, 1909), p. 58.

7 Poslije recenzije Lessingova eseja Herder je u dvjema raspravama izložio vlastitu teoriju epigrama: »Anmerkungen über die Anthologie der Griechen, besonders über das griechische Epigramm«, u: *Sämtliche Werke*, hrsg. B. Suphan, Bd. 15 (Berlin, 1888), pp. 205-221, 335-392.

»Dimidium donare Lino quam credere totum
qui mavolt, mavolt perdere dimidium.«
(1.75)

Kunić parafrazira četverostihom:

»Mutua poscebas quem tu duo millia nummum,
mille tibi dono Marsia, Galle, dedit.
Laudo equidem, sed enim nil miror; maluit ille,
quam totum, partem perdere dimidiam.«
(*Ludicra* 75)⁸

Slično postupa i s Marcijalovim dvostihom o plagijatoru:

»Quem recitas meus est, o Fidentine, libellus:
sed male cum recitas, incipit esse tuus.«
(1.38)

Kunićeva parafraza, ovaj put znatno slobodnija, glasi:

»Saepe rogas, placeant mihi num tua carmina? dicam:
Carmina, quae recitas, pol mihi, Quinte, placent.
Sed qui te novi (sit fas hoc dicere soli)
Carmina, quae recitas, non reor esse tua.«
(*Ludicra* 11)

Nema sumnje da Kunić, kad god to zaželi, može s lakoćom izraditi savršeni pastiš svojega uzora. Takav je, primjerice, šezdesetšesti satirički epigram iz Radeljina izdanja:

»Pura fluunt leni lapsu tua carmina; nil non
Excultum, nil non est nitidum eximie.

⁸ Epigrami s oznakom *Ludicra* i *Satyrica* preuzeti su iz Radeljina izdanja Kunićevih epigrama: Raymundi Cunichii Ragusini *Epigrammata*, ed. R. Radechia (Ragusii: Typis Antonii Martecchini, 1827), a primjeri su navedeni pod brojem koji nose u poglavljima »*Ludicra*« i »*Satyrica*« Radeljine knjige. Epigrami, pak, s oznakom *Hrvatski latinisti* navedeni su prema istoimenu zborniku Gortana i Vratovića: *Hrvatski latinisti* II, priredili V. Gortan i V. Vratović (Zagreb: Zora/Matica hrvatska, 1970), a oni s oznakom *Brek* prema rukopisu br. 119 u Arhivu Male braće u Dubrovniku: Mijo Brek, *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*, knj. I (Zagreb: JAZU, 1952).

Ergo placent, inquis; quin mire ingrata legenti
 Aut somnum, aut iram, Quinte, ciere solent.
 Qui fieri id possit, quaeris? Dic: fercula qui fit,
 Ut, sale ni spargas, omnia displiceant?«

U prvim se dvama stihovima izriče, tobože s mnogo uvjerenja, tvrdnja koja sugovornika prikazuje u vrlo povoljnom svjetlu. Slijedi pitanje polaskana sugovornika, koji je iz prethodnih riječi izvukao, kako se i čitaocu čini, jedini logičan zaključak: njegove su pjesme, dakle, naišle na kritičarevo odobravanje. No, umjesto očekivane potvrde, dolazi do paradoksalna obrata u pravoj marcijalovskoj maniri: ispostavlja se da su tako sjajne pjesme slušatelju zapravo dosadne - tjeraju ga ili na bijes ili na san. Začudeno pitanje, ovaj put neugodno iznenađena sugovornika, vodi do poante: služeći se uspjelom metaforom, ne eksplicitno već implicitno, ona sugerira porazan sud o razmatranim pjesmama i, dokidajući svaku paradoksalnost, uvodne stihove napokon prikazuje u svjetlu ispravne konverzijske implikature. Kao i kod Marcijala, sugovornik se apostrofira očigledno fiktivnim imenom - štoviše, Kunićev se sugovornik zove upravo Kvint, što je jedno od najčešćih imena kojima se u takvu svrhu služi Marcijal. I sintaktička struktura ove prepričane dijaloške razmjene u potpunosti slijedi marcijalovski obrazac, s karakterističnim *ergo* i *inquis*.

Nedvojbena marcijalovski postupak, koji svoj učinak u krajnjem izvodu temelji na paradoksu, prepoznavamo i u epigramu o Varonu i Aulu:

»Doctior ante omnes Varro tacet; omnis at expers
 Doctrinae haud unquam desinis, Aule, loqui.
 Quam bene res habeat, si, versis partibus, ultro
 Tuque tacere velis, et velit ille loqui!«

(*Ludicra* 68).

Objekt A obdaren je atributom koji bi odgovarao objektu B, a objekt B atributom koji je primjeren objektu A. Poanta, dakako, sugerira da bi valjalo napraviti preraspodjelu kojom bi stvari došle na svoje mjesto. No razlog zbog kojega se ovakva epigramatska konstrukcija Marcijalu osobito dopada jest njezin groteskni potencijal, i najradije je upotrebljava u epigramima koji se bave kakvim tjelesnim nedostacima ili kakvim izopačenim navikama koje su Marcijalu prije smiješne nego moralno zazorne.⁹ Taj potencijal Kunić uopće nije iskoristio; iako epigramu nedostaje prava satirička oštrica, pa je s pravom smješten među ludičke epigrame, Kunića manje zanima komička inkongruencija izokrenuta svijeta u kojem pametni šute dok budale govore, a više ideja pravoga reda stvari.

Marcijalovskoga je tipa i epigram o rastrošnom Kvintu:

⁹ Marcijalovi epigrami toga tipa ili sugeriraju preraspodjelu neprirodno raspoređenih osobina, kao što ovdje čini Kunić, ili upozoravaju na komičku komplementarnost dvaju objekata. Usp. npr. 7.18, 7.38, 8.35, 8.43, 9.78, 11.60.

»Additus est Quinto curator. Quintus egere
 Curatore negat se, queriturque datum.
 Et merito: accisa re, curatoris egebat;
 Hausta, curator, jam nihil est, quod agat.«

(*Ludicra* 79)

Suprotno ocjeni koju, opisujući situaciju s Kvintom, sugeriraju uvodne formulacije (»Pametno! Tom rastrošnom Kvintu konačno su dali skrbnika!«), pripovjedač, na zamislivo iznenađenje adresata, odobrava Kvintove proteste. No odmah slijedi i odgovor na neizrečeno pitanje, koji to »odobravanje« duhovito prikazuje u drugom, potpuno očekivanom svjetlu.

Među Kunićevim epigramima ima i marcijalovskih dvostiha:

»Stultus eras juvenis; senior sapis, Hortale; miror:
 Fructum, quae florem non tulit, arbor habet.«

(*Ludicra* 47)

Zanimljivo je da uvodna konstatacija na neočekivan način upotrebljava proverbijalnu mudrost o mladosti-ludosti: kao tvrdnju koja izaziva čuđenje, štoviše, kao paradoks. No slikovita usporedba iz drugoga stiha istodobno potiskuje paremiografske konotacije i nedvosmisleno pojašnjava što se htjelo reći: Hortal zasigurno ni pod stare dane nije blagoslovljen mudrošću. Dakako, moguća je i benignija interpretacija: Hortal se pod stare dane doista opametio, a epigramatičar, umjesto da se posluži notornom poslovicom, Hortalovo sazrijevanje zaigrano prikazuje kao paradoks.

U dvama aspektima, međutim, Kunićev epigramatski postupak uočljivo odudara od tehnike njegova rimskoga prethodnika. Prvi se ogleda u posve drukčijem shvaćanju poante. Kao za Marcijala, i za Kunića je najvažniji dio epigrama njegov svršetak; ali tu - osim u iznimnim slučajevima - prestaje svaka sličnost s tzv. marcijalovskom poantom. Kunić svoju poantu rijetko gradi na kakvu neočekivanu obratu: ona najčešće zaokružuje, potcrtava, oprimjeruje ili izrijeком formulira temeljnu misao epigrama, koja ne samo da nije u opreci prema početnom dijelu epigrama, već iz njega vrlo logično proizlazi. Umjesto šokantnoga paradoksa, Kunić u završnici epigrama obično odabire kakvu efektnu moralističku gnomu, obrazovanu i slikovitu mitsku usporedbu, inventivno upotrijebljen egzempl i sl. To pogotovo vrijedi za tzv. satiričke epigrame:

»Quam sis pulcra, vides, speculo quae affixa nitenti
 Nugatrix totos perdis inepta dies.
 Nil opus id dici semper tibi: dicit amator
 Id tuus, et, dempto fine, iterat Chariton:
 Dempto fine, queat nemo ut jam ferre nec illum,
 Nec te, nec formam, quae tibi cumque, tuam.

Pulcra Helene, mage pulcra Venus; laudarit utramque
At si quis toties, utraque displiceat.«

(*Satyrica* 26)

U prvoj polovici epigrama vrlo se jasno eksplicira i stanje stvari i autorov sud o njemu: tašta ljepotica neprestance se divi vlastitu liku u zrcalu, a njezin ljubavnik ne prestaje hvaliti njezinu ljepotu: prvo je nepotreban gubitak vremena, a drugo svu tu ljepotu promeće u njezinu suprotnost. Tu nema nikakva paradoksa koji bi se na kraju mogao na neočekivan i duhovit način razriješiti; poanta nije ni u kakvoj kontradikciji s prethodno rečenim, već jednostavno elegantno zaokružuje epigram gnomom. Ona se, uz to, koristi općim mjestima mitske tradicije, što epigramu daje prepoznatljivu, ali ne i napadnu notu učenosti.

Tipična struktura Kunićeva epigrama zapravo je vrlo slična strukturi basne, pa nije čudno da Kunić i u ezopskoj tradiciji nalazi dobrodošlu epigramatsku građu. Umjesto gnome kojom se služi pouka klasične basne, Kunić otvoreno apostrofira svojega adresata, dakako, pseudonimom:

»Parva cutim invasit Getuli musca leonis,
Ac laesum rostro credidit esse suo;
Et quum, quos suevit, rugitus ille cietet,
Vulneribus, dixit, quam dolet ille meis!
Haec tibi scripta puta, morsu qui parvus inert
Perstringis magnos, Eune proterve, viros.«

(*Satyrica* 14)

No vrlo se često temeljna misao epigrama - jedini strukturni element koji u Kunićevu slučaju možemo nazvati poantom - eksplicitno formulira već na samom početku epigrama, a potom se dodatno objašnjava, precizira, zaokružuje, oprimjeruje, kako bi se zajamčio željeni persuazivni učinak:

»Artificum te more loqui, Graecine, fatemur.
More aliquid malim te facere artificum;
Parvum aliquid, quidvis. Pronum est utcumque crepare,
Docti quae faciunt, omnia, nec facere.
Stratus humi ut si quis, coeno et demersus in alto,
Narret de nisu plurima Daedaleo.«

(*Ludicra* 39)

Pjesnikov sud o Grecinu i njegovim vještinama nedvosmisleno se izriče već u drugom stihu: valjalo bi da ih Grecin napokon potvrdi u djelom. Takva ocjena svoju sugestivnost

zahvaljuje persuazivnoj snazi omiljena antičkoga toposa o bezvrijednosti riječi koje nisu ovjerene na djelu, koji se u obliku gnome izrijeком formulira u sljedeća dva stiha. Epigram, napokon, upečatljivo zaokružuje obrazovana usporedba: Grečin postupa poput onoga tko bi, utonuo u duboko blato, neprestance pripovijedao o Dedalovu letu.

Načelno govoreći, umjesto da marcijalovske tehnike konstruiranja poante, kojima je izvrsno ovladao, primijeni ondje gdje im je mjesto, tj. u završnici, Kunić se njima radije koristi bilo u uvodnom dijelu epigrama, bilo u tzv. dramatizaciji. Tako, na primjer, postupa u sljedećem epigramu:

»Adventu mihi, Vare, tuo nil longius unquam
 Visum est: nulla abs te littera jam veniet.
 Praesentem fortasse aliqua vitabimus arte,
 Absentem prorsus non licet effugere.«

(*Ludicra* 12)

Da je uvodni dvostih upotrijebljen na koncu umjesto na početku epigrama, mogli bismo govoriti o tipičnoj, i to vrlo uspjeljoj marcijalovskoj poanti. Treći i četvrti stih, naprotiv, iz marcijalovske su perspektive primjereniji početku: oni, naime, formuliraju prividni paradoks koji mora izazvati čitaočevu ili sugovornikovu nedoumicu: Vara je, kad je nazočan, još nekako i moguće izbjeći, no kad je daleko - nikako! Poslije takva uvoda Marcijal bi, vjerojatno, umetnuo začuđeno pitanje, npr. »Miraris, Rufe?« ili »Quaeris, qui fieri id possit?« Slijedilo bi objašnjenje koje je Kunić potrošio već u drugom stihu: tako napokon neće stizati Varova pisma.

Materijal za marcijalovsku poantu na sličan je način iskorišten i u epigramu o zaljubljenom Aulu:

»Aule, parum sentis, loquitur quae Polla, loquentem
 Quod Pollam sentis, ceu reor, Aule, nimis.
 Illa tuos sensus prorsum sibi vindicat uni
 Et dicens dictis officit ipsa suis.
 Forma, lepos, blandi vultus, et quidquid amator,
 Mentem oplent, tenues dictum ab in Zephyros.«

(*Ludicra* 36)

Aulo slabo sluša što Pola govori jer odviše sluša kako Pola govori. Uvodna tvrdnja doista sadržava elemente paradoksa, no ta se paradoksalnost ne dokida nikakvom neočekivanom poantom. Stihovi koji slijede jednostavno pojašnjavaju kako valja razumjeti prva dva, no pažljiviji ih je čitalac mogao shvatiti i bez dodatne pomoći. Sve to potcrtava završna poučna gnoma, tj. ona vrsta poante koja je Kuniću najmilija.

S druge strane, i iz navedenih je primjera vidljivo kako Kunić nipošto ne smatra da epigram smije biti lišen manirističke poetske »oštroumnosti«: naprotiv, epigramatičareva rješenja

moraju biti inventivna, neobična, rafinirana. No Kunićeva *argutia* bliža je baroknim poetskim vrlinama kao što su *argutezza*, *acutezza*, *ingegno* ili *conchetto* nego marcijalovskoj poanti; utoliko latinski termin *argutia* Kunićevu poantu opisuje mnogo primjerenije nego *acumen*.

Napokon, u Kunića uopće ne nalazimo onaj tip epigrama koji svoj komički efekt zasnivaju na usvajanju kakve potpuno neprihvatljive premise na temelju koje se onda posve legitimno izvodi logički valjan zaključak, ili na zaključivanju koje počiva na upadljivoj logičkoj pogrešci - kao u onom Marcijalovom epigramu koji postulira upravno proporcionalni odnos između napredovanja nečije očne bolesti i njegove platežne sposobnosti:

»Solvere dodrantem nuper tibi, Quinte, volebat
lippus Hylas, luscus vult dare dimidium.
Accipe quam primum; brevis est occasio lucri:
si fuerit caecus, nil tibi solvet Hylas.«

(8.9)

Takvoj se vrsti humora Kunić vjerojatno najviše približava u onom epigramu u kojem se dugovječnost stanovitoga Vara povezuje s njegovom ružnoćom: ako je trajanje našega života, zaključuje pjesnik, zajamčeno razmjerima naše ružnoće, onda se ničiji vijek neće otegnuti kao Varov:

»Pulcra vorat, foedis Mors abstinet. Haud ego miror
Te, Vare, a morbo convaluisse gravi.
Ista sibi facies speret vel Nestoris annos,
Vel multa incanae saecula Deiphobes.
Si quisque est vivax, quam foedus, non erit hercle,
Quisquam aequet vitae ut tempora longa tuae.«

(*Ludicra* 41)

Riječ je o nesumnjivo vrlo uspjelom epigramu, no efekt pravoga marcijalovskog nonsensa ipak izostaje. Sentenciozna tvrdnja na početku, kako Smrt grabi ono što je lijepo, a ružno, naprotiv, štedi, najprije smješta epigram u kontekst tradicionalne topike o zavisti bogova i time sugerira drugačiji tip humora - onaj koji se temelji na parodijskom preključivanju iz visokoga stila u niski; nemogući postulat o uzročno-posljedičnoj vezi ružnoće i godina života iskazuje se izriječkom, što nužno otupljuje njegov komički potencijal, a onda i dodatno relativizira hipotetičnom formulacijom.

U Kunića, također, gotovo nikad ne nalazimo epigrame koji bi zahtijevali aktivnu čitalačku suradnju; dok se najuspjeliji Marcijalovi epigrami zasnivaju upravo na tome da čitalac mora samostalno domisliti neizrečeni smisao epigrama, Kunić se ne želi odreći autorske privilegije da do kraja upravlja interpretativnim procesom. Karakterističan Marcijalov *procédé* dobro ilustrira skazon iz prve knjige:

»Petit Gemellus nuptias Maronillae
 et cupit et instat et precatur et donat.
 Adeone pulchra est? Immo foedius nil est.
 Quid ergo in illa petitur et placet? Tussit.«

(1.10)

Taj dijaloški epigram počinje jednostavnom tvrdnjom čija relevancija u kontekstu svakodnevnoga razgovora nije nimalo sporna: Gemel, sugovorniku očito poznat, želi se oženiti nekom Maronilom i do toga mu je silno stalo. Kako je i prirodno, sugovornik zaključuje da je ta Maronila sigurno vrlo lijepa žena. Tek u trećem stihu nastupa neočekivani obrat: ne samo da Maronila nije ljepotica, nego i nema ružnije žene od nje. Poslije sugovornikova začuđenog pitanja što je Gemela uopće privuklo takvoj djevojci, u posljednjoj riječi posljednjega stiha napokon se pojavljuje poanta: Maronila kašlje.¹⁰

Čini se da se i inače poanta najuspješnijih Marcijalovih epigrama - osim na igri riječi - gradi uz pomoć poigravanja s tzv. konverzacijskom implikaturom. Čita li se, naime, ovaj epigram samo na doslovnoj razini, uvažavajući presupozicije, ali ne i implikaturu, poanta o kašlju nužno se doima kao nonsens. U Griceovoj terminologiji, prekršena je ili maksima načina - moguće je da odgovor naprosto nije dovoljno jasno formuliran - ili maksima relacije - ne vidi se po čemu je takav odgovor relevantan u odnosu na prethodne replike. U prvom slučaju riječ je naprosto o neuspjelom epigramu; prije nego što se prikloni takvu tumačenju, čitalac je dužan iskušati i drugu mogućnost: budući da se nečiji kašalj konvencionalno ne može smatrati razlogom za njegovu ili njezinu privlačnost, moramo zaključiti da odgovor na postavljeno pitanje nije relevantan. Međutim, svaka se konverzacijska razmjena temelji na načelnom sporazumu njezinih sudionika o uzajamnoj suradnji: pretpostavlja se da oni žele održati smislenu razmjenu informacija, a ne prekinuti komunikaciju, te da je svaki upotrijebljeni izričaj u nekom pogledu relevantan, pa makar se na prvi pogled činilo da nije tako.¹¹ Čitalac stoga, baš kao i neimenovani pjesnikov sugovornik, mora pretpostaviti da je i odgovor o Maronilinu kašlju na neki način relevantan, i sam se potruditi da otkrije o čemu je riječ.

Treba, dakle, zaključivati otprilike ovako: ako netko kašlje, mora da je bolestan. No, ako kašalj i tako protumačimo, objašnjenje nam se još uvijek ne čini relevantnim unutar konteksta koji nam je poznat. Kako nečija bolest može biti preporuka za brak? Napomena o bolesti, nadalje, može između redaka sugerirati i da se bolesniku bliži smrt. Ako pretpostavimo da su Maronilini dani odbrojani, konverzacija postaje još nerazumljivijom. Zašto bi prosac žudio za smrću nevjeste koju još nije ni dobio? Ako je ne voli, nema razloga da je prosi. Ipak, dobar

10 Na sličan način funkcionira i implicitna argumentacija dvostiha iz desete knjige koji je posvećen sličnoj temi: u ovom slučaju, međutim, nesuđena mladenka nema one kvalitete koje Maronilu kvalificiraju kao dobru partiju, a struktura je bitno određena minimalnim opsegom epigrama:

»Nubere Paula cupit nobis, ego ducere Paulam
 nolo: anus est. Vellem, si magis esset anus.« (10.8)

11 O konverzacijskoj implikaturi, načelu suradnje i njegovim maksimama usp. H. P. Grice, »Logic and conversation«, u: P. Cole & J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts* (New York, 1975), pp. 41-58, a o razlici između presupozicije i konverzacijske implikature H. P. Grice, »Presupposition and conversational implicature«, u: P. Cole (ed.), *Radical Pragmatics* (New York, 1981), pp. 183-198. O relevanciji kao rukovodnom načelu svake komunikacijske razmjene usp. D. Sperber & D. Wilson, *Relevance: Communication and Cognition* (Oxford, 1986).

poznavatelj prilika u Rimu - a štovatelj Marcijalovih epigrama to najčešće jest - lako će se domisliti prihvatljivu razlogu: takvu je prošnju moguće opravdati samo pod pretpostavkom da je Maronila bogata nasljednica. Gemel se, dakle, nastoji oženiti zbog novca, te zbog dodatne sretne okolnosti da ženu ne bi morao dugo podnositi. Samo ako tako interpretiramo Gemelove namjere održiva je teza da je odgovor »tussit« relevantan prilog komunikacijskoj razmjeni. Dakako da je komički efekt utoliko djelotvorniji što se od čitaoca očekuje vrlo aktivno sudjelovanje u razumijevanju poruke.¹²

A evo kakav epigram na istu temu sastavlja Kunić:

»Qui vocat ad thalamos te vafrum, Quinte, Cupido,
 Non Veneris, Pluti fertur at esse puer.
 Non quatit ille faces, multo fulgore coruscus
 Praeportat dextra blandus at aureolos.
 Ergo ducis anum juvenis; nec displicet aetas;
 Quin, reor, in diti conjuge sola placet.«

(*Ludicra* 29)

Činjenica da se Kvint kani oženiti iz koristoljublja na obrazovan se način eksplicira već u uvodnim stihovima: Kupidon koji je svladao Kvinta nije Venerin, već Plutov sin. U kakvu Marcijalovu epigramu taj bi dvostih, bez onoga »fertur«, mogao poslužiti kao zgodna, nepretenciozna poanta. U stihovima koji slijede slikovita se metafora dotjeruje plastičnim detaljima, ali se ne kazuje ništa novo. Tek u petom stihu saznajemo bitnu informaciju: ne samo da se Kvint prodaje za novac, već je mladenka i stara. Pjesnik, ponešto iznenađujuće, pohvaljuje izbor stare supruge, i svoju ocjenu odmah obrazlaže gnomom: jedino poodmakla dob i jest privlačna kod bogate partije. Kunićev običaj da u jednom epigramu upotrijebi sve dobre ideje koje su mu pale na pamet u ovom je slučaju pokvario epigram. Retorička sugestivnost i gladak tijek završnoga dvostiha, doduše, možda mogu oduševiti čitaoca i prije nego što uspije porazmisliti o valjanim presupozicijama tih stihova - npr. misli li se na poodmaklu dob bogate i *nevoljene* žene, ili se jednostavno aludira na znano opće mjesto kako je suprug bogatašice nužno njezin rob, i sl.; temeljni je problem, međutim, u tome što se ženiku istodobno upućuju dva prigovora: da se ženi iz koristoljublja, što je moralno zazorno, i da se ženi staricom, što ga ne može usrećiti i što njegovo moralno poniženje čini još očitijim; poanta koja napokon sve stavlja na svoje mjesto dolazi prekasno a da bi uspješno stopila ta dva motiva i u potpunosti dokinula njihovu disonantnost.¹³

¹² Ovaj je aspekt komunikacijske razmjene uočen i u antičkoj retoričkoj teoriji. Tako se u Pseudo-Demetrijevu traktatu *O stilu* navodi Teofrastovo mišljenje (vjerojatno iz izgubljenoga spisa *Περὶ λέξεως*) »da ne treba o svemu u tančine nedugo i naširoko govoriti, već ponešto valja ostaviti i slušaocu da sam shvati i zaključiti: naime, kad shvati ono što si ti izostavio, ne postaje samo tvoj slušatelj, nego i svjedok, i to vrlo blagonaklon. Sam se sebi čini pametnim zbog toga što si mu ti pružio priliku za razmišljanje, a kad mu tko sve objašnjava kao da je nerazuman, stječe se dojam kao da ima loše mišljenje o slušaocu«. (Demetr. *Eloc.* 4.222).

¹³ Zahvaljujući maksimalnom stupnju sažetosti, što ga zahtijeva forma dvostiha, ne ostavljajući mjesta za dramaturgiju i pravu dijalošku strukturu, problem je daleko uspješnije riješen u epigramu o Lupovoj ženidbi:

»Et ditem et vetulam ducis, Lupe, laetus utroque,
 quod tibi praeda ingens, quod cito praeda venit.« (*Ludicra* 30)

Drugi aspekt u kojemu se epigramatičar Kunić vidljivo razilazi sa svojim rimskim uzorom očituje se u odnosu implicitnog autora prema opisivanom objektu. Pripovjedački mu je postupak, doduše, do stanovite mjere podudaran s Marcijalovim: kao i kod Marcijala, i u Kunića dominira vanjska pripovjedačka perspektiva kojoj se pridružuje izravni, neprikriveno rugalački komentar neposredno pogođenoga pripovjedača - nasuprot unutrašnjoj perspektivi objektivnog, tobože naivnog pripovjedača, kakva je karakteristična, recimo, za Lukilijev skoptički epigram, čiji se efekt radije locira na pripovijedanoj nego na pripovjednoj razini.¹⁴

No, odnos implicitnoga autora prema opisivanu objektu (a njegovo se vrijednosno stajalište u Kunića u pravilu ne razlikuje od pripovjedačeva) bitno je drukčiji od Marcijalova. Ne samo u satiričkim, već i u manje pretencioznim, ludičkim epigramima, Kunić se rukovodi nekom vrstom načela »poetske pravde«: čini se da je po njegovu mišljenju »žrtvu« epigrama s etičkoga stajališta dopušteno ismijavati samo u onoj mjeri u kojoj je to sama zaslužila, u onoj mjeri u kojoj iza njezinih mana stoji autonomna volja. U ludičkim epigramima nema grotesknih Marcijalovih hiperbola, cinizma, sarkazma, o opscenim izrazima da i ne govorimo; izostaje sve ono što bi se moglo tumačiti bilo kao nedostatak dobrog ukusa, bilo kao nezaslužena uvreda »žrtvi« epigrama. Pretjerana karikaturalnost, odveć šokantna grotesknost Kuniću su strani. Znakovito je da Kunić, parafrazirajući Teodorov epigram o nosu koji je veći od svoga vlasnika, nos zamjenjuje grbom i tako ublažuje epigramatsku karikaturu, svodeći pretjerivanje na manju mjeru. Među Kunićevim epigramima možda je upravo taj najokrutniji u tretmanu »žrtve«:

»Pars toto major comperta est denique: toto est
Hermocratis gibbus grandior Hermocrate.«

(*Ludicra* 96)¹⁵

Po Kunićevu shvaćanju pjesničke etike, čini se, predmet epigrama koji za svoje nedostatke nije kriv mora biti pošteđen smijačke okrutnosti; ona se smije izvrnuti samo dobrostivu humoru. Takav je, primjerice, epigram o sitnoj Geliji kojoj se minijaturno lice jedva vidi od silnih ukrasa što ih umeće u neprimjereno raskošnu frizuru. Gelija, doduše, griješi u načinu na koji se uređuje, ali taj grijeh nije tako strašan da bi zaslužio pravi satirički žalac koji mora itekako zaboljeti. Geliju, dakako, ne treba poštediti smijeha, ali joj se moramo smijati sa simpatijom, pazeći da je odviše ne povrijedimo:

»Immanes inter mitras, redimicula, vittas,
Parva, tuam video, Gellia, vix faciem;

¹⁴ O sličnostima i razlikama između Marcijalova i Lukilijeva skoptičkog epigrama usp. W. Burnikel, *Untersuchungen zur Struktur des Witzepigramms bei Lukillios und Martial* (Wiesbaden, 1980).

¹⁵ Teodorov epigram glasi ovako (AP 11.198):

Ἑρμοκράτης τᾶς ῥινός· ἐπεὶ τὰν ῥῖνα λέγοντες

Ἑρμοκράτους μικροῖς μακρὰ χαρίζομεθα.

(»Hermokrat pripada nosu: jer, ako nos nazivamo Hermokratovim, veliko proglašavamo dijelom maloga.«)

Et soleo velis tot plexo conque voluto

Ornatu in capitis quaerere saepe caput.«

(*Hrvatski latinisti, Ludicra 1*)¹⁶

Za Kunića su nezamislivi epigrami poput onog Marcijalova o stanovitoj Eliji koja je napokon iskašljala i treći, posljednji, zub pa sada može kašljati do mile volje bez brige za zube, jer ih više i nema.¹⁷ Kunićevu senzibilitetu takav je humor odbojan jer njegova »žrtva« - iako je malo vjerojatno da je bila riječ o zbiljskoj osobi - nije kriva ni za svoju krezubost ni za kašalj. To, naime, ne vrijedi samo za one epigrame za koje naslućujemo da su upućeni konkretnim suvremenicima koji su, usprkos pseudonimima, morali svima biti prepoznatljivi, već i za one čija je žrtva evidentno fiktionalna. Komički efekt koji bi ciljao *ad hominem* za Kunića je naprosto neprihvatljiv. Loš pjesnik - omiljen predmet Kunićevih invektiva - zaslužuje da bude okrutno ismijan samo ako je preuzetan i neopravdano umišljen.¹⁸ Kunić, čini se, i ne smatra da bi takve napade morao posebno opravdavati: nesposobna pjesnika nitko ne tjera da piše pjesme. Ružna žena zaslužuje pokudu samo ako pretjeranim kićenjem od sebe pokušava napraviti ljepoticu ili ako se smatra neodoljivom zavodnicom - samo tada je pjesnikova savjest mirna:

»Foeda istaec facies gemmis ornatu Eois?

Anne, sit ut multo in lumine nota magis?

An, tota in claris defixa ut mente lapillis,

De foeda quaerat nil populus facie?

An, facies oculos quam laedit foeda tuentes,

Pulcher ut assidue tam juvet ille nitor?«

(*Satyrica 30*)

U jednom se od epigrama pjesnikovo mišljenje o tome i izrijeком objašnjava:

»Non ego te sperno, quod longa es fracta senecta;

Sperno, quod frangi non potes, Antiphila,

Sperno, quod stulto finem non ponis amori,

Cum tibi jam stulti praeteriere dies;

16 Usp. i »De Gellia se vel citra, vel ultra modum vestiente«, *Satyrica 23*.

17 »Si memini, fuerant tibi quattuor, Aelia, dentes:

expulit una duos tussis et una duos.

Iam secura potes totis tussire diebus:

nil istic quod agat tertia tussis habet.« (1.19)

18 No moralni lik pretencioznog a nesposobnog pjesnika nije jedini razlog za Kunićevu indignaciju:

»Usque adeo vatium nugis offendor ineptis

malim ut, quam vates, dicier agricola.

Non artis pudet hercle meae; sed moribus artem

qui turpant laevis, dispudet artificum.« (*Satyrica 85*)

Quod tibi nec seris prudentia venit ab annis,
 Rugoso et formae fugit ab ore lepor;
 Quod, vitia aetatum jungens, virtute remota,
 Fis magis atque magis foedaque et insipiens.«

(Brlek 55)

Antifila nije zaslužila porugu zato što je stara, već zato što se, zaboravljajući da sve ima svoje vrijeme, u starosti ponaša kao kakva mlada ljepotica. Najveću hirovitost u ismijavanju ružnoće - osobine koju sasvim sigurno nije moguće svojevrijedno izabrati - Kunić sebi dopušta u epigramima poput onog već citiranog o Varu kojega je ružnoća očuvala od smrti (*Ludicra* 41) ili onog o Cinamu koji se oženio vrlo ružnom ženom (*Satyrica* 84).

Kunićev nimalo marcijalovsko poimanje poetske doličnosti ukazuje na dubinsku srodnost Kunićeva književnoga ukusa s estetskim nazorima njegovih grčkih prethodnika - i to ne Lukilija i ostalih autora zastupljenih u I l. knjizi *Antologije* - već s epigramatskim predstavnicima ranoga helenizma, poput Kalimaha ili Asklepijada.

Dakako, riječ je tek o *jednom* aspektu književnoga ukusa. Barem jedna od bitnih razlika već je jasno izišla na vidjelo: dok helenistički književnik nastoji promaknuti čitaoca u autorova suradnika, Kunić će radije zadržati potpunu kontrolu nad procesom recepcije književnoga teksta; dok helenistički pjesnik zalag prijateljskog zavjereništva između autora i čitaoca vidi upravo u visokim zahtjevima što ih postavlja pred čitaočevu inteligenciju i književni senzibilitet, Kunić ga nalazi u podudarnom obrazovanju i rafiniranom ukusu obojice. No, vrline koje podrazumijeva kalimahovska λεπτότης: - istančanost, elegancija, profinjenost - i inzistiranje na mjeri dobra ukusa - τὸ ἄστεϊον: - književne su vrijednosti koje i Kunić smatra temeljnim. Ako se helenistička književna elita često karakterizira - ne uvijek s pravom - metaforom bjelokosne kule, i Kunićev je intelektualni krug bitno obilježen izolacijom jedne takve kule - rimske *Academia degli Arcadi*. Podudarnosti u estetskim nazorima vjerojatno valja tumačiti i tom okolnošću.

Kad izbjegava da u svojim epigramima bilo koga povrijedi ako to nije zaslužio, pa makar bila riječ o fiktivnoj osobi, Kunić se kloni prostačke nedoličnosti. Slični osjećaj za doličnost tjerao je aleksandrijske filologe da atetiraju nesumnjivo autentične stihove *Ilijade* zato što bogove prikazuju u nedostojnu svjetlu, a aleksandrijske pjesnike da, izbjegavajući neukusno isticanje vlastite osobnosti kao i svaku izravnost u iskazivanju emocija i vrijednosnih sudova, posegnu za ironijom. Da se ne bi povrijedio čitaočev otmjeni osjećaj za doličnost, helenistički pjesnik nakaznog i zaljubljenog Polifema, koji nije kriv ni za svoju ružnoću niti nesretnu ljubav, prikazuje kroz veo dobrohotne ironije; Kunić junake svojih epigrama, ukoliko njihove mane u moralnom pogledu nisu odveć zazorne ili je naprosto riječ o tjelesnim nedostacima, prikazuje s dobrohotnim humorom, pun humanističkog razumijevanja za sitne slabosti svojih bližnjih. Kao autor koji drži i do etičke dimenzije književnosti, Kunić, za razliku od helenističkih pjesnika, rado poseže za satirom, no svoju metu bira promišljeno, ne dopuštajući da ga ponese užitak u vlastitoj zanatskoj kompetenciji: etički dopustiv povod za satiričku agresiju na drugoga može biti samo pravedna moralna indignacija.

Marina Bricko

THE SCOPTICAL EPIGRAMS OF RAJMUND KUNIĆ

Summary

Rajmund Kunić was a great expert in Latin and Greek epigram tradition. This paper discusses whether in his scoptical epigrams (*Ludicra* and *Satyrica*) he followed Martialis, his most natural paragon, or he preferably modelled himself on the poetic form of the Greek epigrams. Closer structural examination of his epigrammatic verse reveals a Martialis master in the true sense but for two aspects: (1) conception of the point - seldom can it be determined as an unexpected antithet which, in the case of Kunić, is most satisfactorily conveyed by the Latin term *argutia* rather than *acumen* and (2) the attitude of the implicit author towards the described object while in Kunić's respect of the "poetic justice" he reflected upon more congruous themes than his poetic ideal Martialis.